

Delovanje nevladnih organizacij pri preprečevanju spolnih zlorab otrok

Laura Žibert¹

1 Uvod

Organizacije, katerih obseg v zadnjih desetletjih strmo narašča in niso ne državne ne javne, so označene z vrsto različnih poimenovanj: nepridobitne, prostovoljne, neprofitne, nevladne, neprofitno-volonterske itd. Termin NVO se uporablja različno glede na okoliščine gospodarskega in političnega razvoja: v Franciji se uporablja izraz »*economie sociale*«, v Nemčiji »*Verein*«, v Veliki Britaniji »*public charities*«, v Ameriki »*non profit sector*«, v državah v razvoju pa »*non-governmental organizations*« (Bežovan 1995: 197). NVO so organizacije, ki niso del vladajoče politike in jih ni ustanovila država. Običajno so neodvisne od vlade, financirajo pa se s prostovoljnimi prispevki in različnimi projekti. Njihova primarna dejavnost je delovanje v splošno družbeno korist, delujejo pa lahko v javnem interesu ali v interesu članov (Salamon in Anheier 1996; po Ovsenik in Ambrož 1999: 111–112). V Sloveniji poznamo NVO pod različnimi imeni: društvo, zveza društev, zasebni zavod, ustanova/fundacija, verska skupnost/organizacija, invalidsko (socialno) podjetje, zadruga/kooperativa, mednarodna organizacija, mednarodna zveza, zbornica, sindikat, združenje, klub, interesna skupina itd. (Levičar 1999: VI). V Sloveniji kar 95 odstotkov vseh registriranih zasebnih neprofitno-volonterskih organizacij predstavljajo društva, izmed teh pa jih 40 odstotkov deluje le v korist svojih članov, in ne v javno korist (Kolarič in drugi 2002: 116).

NVO so v svojih začetkih večinoma nastajali zaradi potreb ljudi, da se združijo in dosežejo neki skupni interes. Še posebej hitro so se začeli razvijati konec osemdesetih let 20. stoletja. Hkrati se je v tem obdobju znatno povečal tudi korpus mednarodnopravnih norm človekovih pravic (Zagorac 2002: 89). Danes so NVO v večini dobro organizirane, opozarjajo na različne družbene probleme, ozaveščajo javnost, postavljajo zahteve in predloge ter s svojim delovanjem skušajo vplivati na oblast. Čeprav v NVO člani večinoma delajo prostovoljno, je vanje iz leta v leto vključenih več strokovnjakov, kar pripomore k bolj kvalitetnemu delu.

Prav NVO so bile tiste, ki so začele opozarjati na problematiko ljudi, ki so bili dolgo deležni premalo pozornosti, torej žrtev kaznivih dejanj. Večina NVO s področja spolne zlorabe otrok

je bila ustanovljena v zadnjih dvajsetih letih, v Sloveniji pa je bil razcvet teh organizacij še nekoliko poznejši kot v državah zahodne Evrope. Da je delo NVO za družbo zelo pomembno in zaželeno, so pokazale raziskave, ki ugotavljajo, da je zaupanje v te organizacije zelo veliko, v primerjavi z nekaterimi drugimi institucijami družbenega življenja celo največje (Edelman 2005).

Spolno zlorabo otrok smo si izbrali za preučevanje ravno zato, ker se je v zadnjih desetletjih na tem področju veliko spremenilo. S tem mislimo tako na sam obseg spolnih zlorab otrok kot tudi na premik pri državnih in nevladnih institucijah, ki so v zadnjih desetletjih temu problemu začele namenjati več pozornosti. Otroci in mladostniki so v Sloveniji najbolj ogrožena skupina prebivalstva, spolni napadi na otroka ter kazniva zanemarjanja mladoletne osebe pa sodijo v četrto največjo skupino ovadb.

2 Področja delovanja NVO

Za Slovenijo velja, da nobena izmed NVO za pomoč spolno zlorabljenim otrokom ne obravnava primerov zlorab celostno, torej ne obravnava obojih – žrtev in storilcev. V nasprotju z vladnimi institucijami, ki obravnavajo tudi storilce, se NVO osredotočajo le na pomoč žrtvam (Nikčević in Kumer 2004: 21) ter na preventivo pred morebitno zlorabo.

V večini bolj razvitih evropskih držav se NVO pri omejevanju spolne zlorabe otrok osredotočajo in opirajo na naslednje strateške cilje (Kooijman in Wattam 1998; po May-Chahal in Hercog 2003: 28–29):

- splošna javnost:

namen te strategije je povečanje javnega zavedanja o tovrstni problematiki ter povečanje informiranosti in znanja o njej. Dokaz večje informiranosti javnosti v zadnjih dveh desetletjih je poročanje o problemu v medijih oziroma sredstvih javnega obveščanja, ki so skozi leta vse bolj seznanjali javnost o obstoju takih dogodkov;

- starši oziroma skrbniki:

cilj imenovane strategije je izboljšanje starševskih veščin v smislu prepoznavanja znakov morebitne spolne zlorabe otroka ter možnost, da starši razvijejo zaščitniške veščine v preventivne namene, da do zlorab sploh ne bi prišlo;

¹ Laura Žibert, mag. varstvoslovja, univ. dipl. soc., e-pošta: Lauree-81@gmail.com, tel. +386 31 785141.

- otroci:

najpomembnejša od vseh strategij se osredotoča neposredno na potencialne žrtve. Stremi k temu, da bi bili otroci manj ranljivi ali bolj varni in bi se tem zmanjšala možnost, da se zloraba pojavi. Sekundarni cilj te strategije pa je, da bi se otroci, ki so že doživeli zlorabo, lažje in hitreje zaupali in bi razkrili svoje doživljanje. Strategije za doseg tega cilja se v veliki meri osredotočajo na šole, kjer naj bi potekali različni programi za doseg zgoraj naštetih ciljev. Cilj teh programov je razviti zavest o (Finkelhor 1986; po May-Chahal in Hercog 2003: 29):

- odgovornosti in mejah starševskega skrbništva, skrbništva drugih skrbnikov ter drugih odraslih,
- lastnem telesu in naravi ter primernosti različnih razmerij,
- obsegu in naravi lastnih pravic in lastnega vrednotenja,
- samozavesti, znanju in spretnosti, ki dajejo moč poiskati pomoč, kadar je to potrebno,
- naravi in obstoju spolne zlorabe in tem, kdo bi lahko bili potencialni storilci,
- strategijah za izogibanje zlorabi oziroma iskanju pomoči.

2.1 Programi slovenskih NVO

2.1.1 Združenje proti spolnemu zlorabljanju

Združenje proti spolnemu zlorabljanju je nevladna, neprofitna, prostovoljna organizacija, ki je bila leta 1994 ustanovljena na pobudo odraslih oseb, ki so bile tudi same žrtve spolnih zlorab. Združenje se ukvarja tako s pomočjo žrtvam spolne zlorabe kot tudi s preprečevanjem spolnih zlorab otrok. V skladu s temi cilji deluje združenje v okviru programa, ki vključuje različne strategije za doseg ciljev (<http://www.spolnonasilje.over.net/zgibanke/spolnost.htm>).

Programi Združenja za omejitev kriminala na področju spolne zlorabe otrok vključujejo:

- ozaveščanje in informiranje javnosti o spolnih zlorabah; gre za posredovanje znanja o tem, kaj spolni napad oziroma zloraba sploh je in kakšne posledice lahko ima za otroka. Informiranje poteka z zloženkami za osnovnimi informacijami o spolni zlorabi in o delovanju združenja ter s prispevki v medijih (televizijske in radijske oddaje, internet ter članki v poljudnih in strokovnih revijah);

- izobraževanje; združenje organizira seminarje, in sicer tako za notranje kot tudi za zunanje člane, torej izobražuje strokovne sodelavce, ki so zaposleni v drugih institucijah na področju spolne zlorabe, ter bodoče prostovoljce, ki bodo pristopili k združenju.

V okviru izobraževanj so v združenju postavili naslednja strokovna izhodišča:

- obravnavo vseh vrst zlorab z zavedanjem, da je spolna zloraba običajno zelo prikrita in da je tudi druge vrste zlorab nikoli ne izključujejo. Spolno zlorabo lahko prepoznamo in se z njo soočimo zgolj z ustreznim znanjem;
- obravnavo nasilja v družini kot problem, v okviru katerega se pogosto srečujemo z zlorabljenim otrokom;
- učenje o dinamiki in fazah spolne zlorabe;
- značilnosti storilcev;
- znake spolne zlorabe otrok, ukrepanje ter ravnanje s posledicami, ki jih lahko utrpijo spolno zlorabljeni otroci;
- timsko delo;
- zakonodajne obveznosti v zvezi s tovrstnimi kaznivimi dejanji (dolžnosti policije, tožilstva, sodišč in opis poteka vseh postopkov);
- pravice žrtev in njihovih staršev;
- način dela z žrtvami in njihovimi najbližjimi oziroma s tistimi, ki hočejo žrtev zaščititi;

- zagovorništvo: združenje nudi informacije o zakonih, deklaracijah in konvencijah, ki ščitijo otroke pred spolno zlorabo ter nudijo oporo žrtvam spolne zlorabe. Gre za pomoč in podporo v postopku vse od razkrivanja do prijave zlorabe in v vseh nadaljnjih postopkih;

- vključevanje odraslih preživelih žrtev spolne zlorabe: te osebe so najobčutljivejše za tovrstno problematiko, saj so same izkusile ta zločin, zato jih v združenju vključujejo v načrtovanje in vodenje projektov.

Poleg izvajanja navedenih strategij za omejevanje kriminala želi združenje vplivati tudi na odnos družbe in institucij do pojava spolnega napada ter do žrtev. Pri tem se zavzema za:

- ustvarjanje pogojev za uspešno preprečevanje in prepoznavanje spolnih zlorab ter za hitrejše potiskanje pomoči za žrtev s strani žrtve same, da se zloraba prekine;

- predlaganje in pritisk za uveljavljanje novih načrtov zaščite žrtve v okviru pravosodnih postopkov in v javnosti;

- izpostavljanje potrebe za uvajanje ustrezne strokovne prakse pri delu z žrtvami spolnih zlorab v okviru državnih institucij ter izpostavljanje zahtev s prepoznavno potrebo po pomoči odraslim preživelim žrtvam spolnih zlorab v otroštvu;

- sodelovanje z državnimi ustanovami (vzgojno-varstvenimi ustanovami, šolami, centri za socialno delo, policijo in sodstvom) in vplivanje na oblikovanje odnosa do žrtve« (Žvab; po Kornhauser in Satler 1997: 182–183).

V združenju nudijo pomoč tudi osebam, ki so že bile ali so še vedno izpostavljene spolnemu nasilju. Ena izmed možno-

sti, ki jo združenje nudi, je telefon za pomoč žrtvam spolnih zlorab, po katerem te dobijo podporo, praktično pomoč in nasvete o možnih poteh. Druga možnost je skupina za samopomoč, v kateri odrasle žrtve spolne zlorabe, združene v skupini, delijo z drugimi svojo izkušnjo ter nudijo pomoč drugim in hkrati tudi sebi. V združenju pa deluje tudi skupina za pomoč žrtvam posilstva.

2.1.2 Društvo za nenasilno komunikacijo

Društvo za nenasilno komunikacijo deluje od leta 1996 in je nevladna, neprofitna, humanitarna organizacija, ki se ukvarja s preprečevanjem nasilja v družbi in širjenjem principov nenasilne komunikacije. Je prvi NVO, ki je organiziral projekt svetovalne pomoči osebam, ki povzročajo nasilje. Društvo deluje tudi na področju spolne zlorabe otrok (<http://www.drustvo-dnk.si>). Financirajo ga FIHO – Fundacija invalidskih in humanitarnih organizacij, Mestna občina Ljubljana – Oddelek za zdravstvo in socialno varstvo, Mestna občina Ljubljana – Urad za mladino, Mestna občina Maribor, Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve – Direktorat za družino, Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve – Direktorat za socialne zadeve, Ministrstvo za šolstvo in šport – Urad RS za mladino, Urad za enake možnosti, Zavod RS za zaposlovanje (javna dela).

Na društvu menijo, da je tako kot za širše področje nasilja, tudi za področje preprečevanja in ukrepanja ob spolnih zlorabah treba izdelati, izvajati in dopolnjevati tako imenovani sistem koordiniranega pristopa skupnosti. V pogovoru svetovalka na društvu pojasni, da je o spolnih zlorabah treba na primeren način spregovoriti, kritično zavrniti stereotipe, posplošitve in netočnosti ter poudariti točne informacije (na primer tuji in znani ljudje, ki povzročijo spolne zlorabe, in podobno).

Programi, katerih cilj je zmanjšati obseg kriminala spolnih zlorab otrok, so tako kot programi prej obravnavanih NVO usmerjeni na različna področja, izvajajo pa se na različne načine:

- javnost: v društvu menijo, da čeprav otroci najbolj potrebujejo informacije, mora biti glavno delo usmerjeno k široki javnosti; to je treba (prek publikacij, medijev, ki imajo pomembno vlogo pri širjenju družbene zavesti o nasilju itd.) informirati o spolnih zlorabah in prepovedih za povzročanje teh ter o spodbudah za aktivno ukrepanje ob sumih spolnih zlorab;

- strokovna javnost: drugo področje dela mora biti usmerjeno k strokovni javnosti (vrtni, šole, zdravstveni domovi in druge zdravstvene ustanove, prostori za otroke in mlade, psihološke ambulante, policija, centri za socialno delo,

tožilstvo, sodišča idr.), kjer je treba vzpostaviti sistem osnovnega in specializiranega izobraževanja, sistemski pristop dela (izhodišča, načela, protokoli) za zaščito otrok, kaznovanje in sprejemanje odgovornosti ter spremembo prepričanj in vedenja storilcev spolnih zlorab, za podporo nezlorablajočim odraslim iz otrokove socialne mreže ter način vrednotenja dela z namenom sprejemanja zakonodajnih in drugih politik na tem področju;

- odrasli, ki so žrtvam spolnega nasilja v pomoč: v društvu pomagajo odraslim, ki pomagajo spolno zlorabljenim otrokom (z informiranjem, spremstvom, zagovorništvom), prijavljajo sume spolne zlorabe ali pa pomagajo pri sestavljanju prijav, sodelujejo na timskih sestankih, pomagajo odraslim, ki so preživeli spolno zlorabo v otroštvu (z osebnim svetovanjem, terapijo, svetovanjem po elektronski pošti). Poleg individualnega dela skušajo sodelovati tudi pri socialnih akcijah ozaveščanja javnosti, prek medijev in pri lobiranju za sprejemanje ustrezne zakonodaje;

- predavanja, sestanki: tema spolnih zlorab je tudi ena od stalnih tem na predavanjih, ki jih v društvu organizirajo za različne skupine ljudi;

- preventivne delavnice, namenjene otrokom in mladostnikom: da bi pri mladih vzbudili interes in dvignili zavest o problemih nasilja, društvo organizira preventivne delavnice na osnovnih in srednjih šolah. Otrokom in mladim nudijo možnost, da necenzurirano izrazijo svoje mnenje, pri tem pa upoštevajo pravila nenasilne komunikacije. Društvo namreč meni, da je najboljši način za preprečevanje nasilja, da se o njem pogovarjamo, še preden postane način komuniciranja in uveljavljanja. (Klavdija Aničič, svetovalka na Društvu za nenasilno komunikacijo, <http://www.drustvo-dnk.si/>)

2.1.3 Zveza prijateljev mladine Slovenije

Zveza prijateljev mladine Slovenije je nevladna, prostovoljna, človekoljubna in neprofitna organizacija, ustanovljena že leta 1953. Njen temeljni cilj je dvig kakovosti življenja otrok, mladostnikov in družin, zastopanje in uveljavljanje njihovih interesov in potreb ter zaščita njihovih pravic.

Zveza deluje na več področjih, na naslednje načine pa se osredotoča na omejevanje spolne zlorabe otrok:

- z uresničevanjem Konvencije o otrokovih pravicah, ki je osnova za oblikovanje njenih programov;

- z ozaveščanjem staršev in otrok o njihovih pravicah, oblikovanjem javnega mnenja v korist otroka in družine;

- z rednim usposabljanjem in izobraževanjem prostovoljcev: to delo poteka v obliki 11 delavnic ter dodatnega uspo-

sabljanja, ki vključuje predavanja in obiske institucij, kamor najpogosteje napotijo klicatelje, ter redna udeleževanja super-vizijskih srečanj (enkrat mesečno).

Tudi na Zvezi prijateljev mladine Slovenije je na voljo telefon za otroke in mladostnike (TOM), ki nudi pomoč otrokom in mladostnikom v obliki svetovalnega pogovora po telefonu na brezplačni telefonski liniji. Za otroke in mladostnike od 1. do 18. leta starosti, ki so v krogu svojih družin izpostavljeni nasilju in jih je treba umakniti iz ogrožajočih okolij, je omogočeno tudi začasno bivališče Hiša zavetja. (<http://www.prostovoljstvo.org/organization.php?id=104&-strback=YWJjPVVo=>)

2.1.4 Društvo SOS-telefon

Društvo SOS-telefon je nevladna, neprofitna organizacija, ki deluje na nacionalni ravni in ima status društva, ki deluje v javnem interesu. Nastalo je leta 1989 kot neformalna skupina v okviru sekcije Lilit, ki je delovala v formalnem okviru ŠKUC-foruma. Delo na društvu opravljajo prostovoljke in prostovoljci, financirajo pa jih Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, Mestna občina Ljubljana, Urad za enake možnosti ter druge slovenske občine, prihodki pa prihajajo tudi iz donacij in sponzorstev, ki jih prispevajo podjetja ali posamezniki.

Društvo deluje na dveh področjih:

- SOS-telefon za ženske in otroke – žrtve nasilja, ki deluje od leta 1989;
- zatočišče za ženske in otroke – žrtve nasilja, ki deluje od leta 1997 v Ljubljani.

Spremljevalni program društva deluje na področju nasilja nad ženskami in otroki, kamor prištevajo tudi spolno nasilje nad otroki. Društvo je oblikovalo naslednje načine za preventivno delovanje nad takim nasiljem:

- izobraževanja za strokovno javnost, kamor prištevajo predavanja in delavnice s tega področja;
- ozaveščanje širše javnosti, kjer delujejo v okviru okroglih miz, posvetov, akcij in sodelovanja z mediji. V društvu menijo, da si žrtve nasilja namreč veliko lažje poiščejo pomoč, če se o problemu nasilja javno govori oziroma če nasilje ni tabu;
- od leta 1999 skupaj z drugimi NVO izvajajo socialno kampanjo Kaj ti je deklica, ki poteka v okviru mednarodnih dni akcij proti nasilju nad ženskami, ob tem pa vsako leto organizirajo tudi posvet zatočišč in varnih hiš: »Opažamo, da se ob večjem pojavljanju tematike v medijih dejansko poveča število klicev na SOS-telefon, tako samih žrtev nasilja

kot tudi drugih oseb, ki jim želijo pomagati« (<http://www.drustvo-sos.si/>);

- dvakrat na leto društvo organizira usposabljanje za prostovoljno svetovalno delo na SOS-telefonu.

Usposabljanje za prostovoljno svetovalno delo na SOS-telefonu zajema naslednje vsebinske sklope:

Splošni del:

1. nasilje nad ženskami – družbeni fenomen,
2. spolno nasilje nad ženskami in otroki,
3. posledice nasilja v družini,
4. osnove družinske in socialnovarstvene zakonodaje,
5. osnove kazenske zakonodaje,
6. postopki pri obravnavanju žrtev nasilja v družini, spolnega nasilja,
7. nenasilno reševanje konfliktov,
8. enakovredna partnerska zveza,
9. zatočišče za ženske in otroke – žrtve nasilja,
10. zagovorništvo,
11. skupina za samopomoč,
12. različne (ne)institucionalne oblike pomoči;

Posebni del:

1. svetovalni telefonski pogovor po telefonu z žensko, ki doživlja nasilje,
2. svetovalni telefonski pogovor z otrokom, ki doživlja nasilje,
3. usmerjanje k različnim oblikam pomoči,
4. načela timskega dela,
5. identiteta svetovalke in kako poskrbeti zase.

V vsebinske sklope so vključene igre vlog, prek katerih udeleženci spoznavajo problematiko, ter simulacije svetovalnih telefonskih pogovorov. K sodelovanju pri izvedbi usposabljanja (predavanja, simulacije) poleg zaposlenih in prostovoljk društva povabijo tudi zunanje sodelavke in sodelavce (<http://www.drustvo-sos.si/>).

Pri individualnem delu z otroki, ki so sprejeti v zatočišče, se izvaja načrt, s katerim se določijo način in pogostost srečevanj ter cilji otroka; skupinsko svetovanje pa poteka v obliki otroških ustvarjalnih delavnic, kjer se s pomočjo metode likovnega, glasbenega in gibalnega izražanja ter socialnih iger pomaga otrokom sproščati napetost po prestanih zlorabah. Srečanja potekajo enkrat tedensko, otroci pa imajo takrat možnost povedati, kako doživljajo svoje prebivanje v zatočišču, ter izrazijo svoje morebitne predloge in želje (Ignatov 2004: 196–197).

Dalida Horvat, zaposlena kot svetovalka na društvu, dodaja:

Problematika spolne zlorabe otrok je v splošni vsebini, ki jo predstavljamo, le omenjena kot ena od oblik in vrst nasilja; podrobno pa jo predstavimo na naših osnovnih usposabljanjih za svetovalno delo na SOS-telefonu: teoretično v obliki predavanj, praktično pa kot eno od simulacij telefonskega svetovalnega pogovora. V okviru sodelovanja s tiskanimi in elektronskimi mediji se odzivamo na aktualne vsebine, kar pomeni, da se v različnih tiskanih, radijskih in TV-prispevkih posvetimo tudi problematiki spolne zlorabe otrok. Zaenkrat pa še nismo izvajale delavnic, predavanj, kampanje itd. izrecno na to temo.

2.1.5 Zavod EMMA

Zavod EMMA je bil ustanovljen leta 2000. Delovati je začel kot strokovna služba za pomoč otrokom, mladim in odraslim v kriznih situacijah. Že od ustanovitve v okviru Zavoda EMMA deluje skupina za pogovor in samopomoč za mlado-stnike in mladostnice, ki so bili ali so žrtve nasilja. Sofinancerji zavoda so Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, Mestna občina Ljubljana, Kraljevina Nizozemske ambasade ter Ambasada Združenih držav Amerike, finančno podporo pa mu nudijo tudi donatorji ter sponzorji.

EMMA deluje tudi na področju spolne zlorabe otrok. Njihovi načrti za omejevanje spolne zlorabe so usmerjeni predvsem k otrokom. Menijo namreč, da je otroku samem veliko težje in da je pravilno poučen otrok veliko varnejši pred spolnim nasiljem. Strategija omejevanja je v prvi vrsti torej namenjena temu, kako naj starši in skrbniki informirajo svoje otroke o spolnem nasilju:

Lahko pa poučimo otroke o spolnem nasilju, da bodo bolj ozaveščeni in se bodo znali braniti. Ne da bi jih prestrašili, jih lahko na vsaki stopnji razvoja primerno informiramo in pripravimo.² Informacije o osebni varnosti lahko damo otrokom v zelo stvarni obliki, tako kakor jih poučujemo o varnosti v zvezi z ognjem, vodo, zdravjem itd. Čeprav se tudi najbolje poučeni otroci ne morejo vedno izogniti spolni zlorabi, bodo otroci, ki bodo dovolj poučeni o tem, verjetneje povedali, če bo prišlo do zlorabe. To je otrokova najboljša obramba (<http://www.zavod-emma.si/>).

EMMA deluje predvsem na področju kurative, torej nudenja pomoči tistim, ki so že bili žrtve. V zadnjih letih se usmerjajo predvsem na pomoč mladim ženskam, žrtvam nasilja. V letu 2003 se je na novo formirala skupina za pogovor in samopomoč. Projekt, ki poteka že od vsega začetka, je tudi individualno in telefonsko svetovanje. Na podlagi izkušenj in potreb se je Zavod EMMA specializiral za pomoč žrtvam na-

silja. Razvili so učinkovit in profesionalen sistem usposabljanja prostovoljk in prostovoljcev ter strokovnjakov za pomoč žrtvam nasilja. Potekajo priprave na odprtje Centra za mlade ženske, stare od 18 do 25 let, ki sedaj nimajo možnosti umika iz nasilnih odnosov v primarnih skupinah.

Strategije Zavoda za preprečevanje nasilja se v zadnjih letih torej izvajajo v prid ženskam, ki so bile žrtve kakršnega koli nasilja, manj pa v prid otrokom za zaščito pred spolno zlorabo. Tem pa še vedno nudijo morebitno pomoč (<http://www.zavod-emma.si/>)

2.2 Drugi projekti NVO

2.2.1 Otroški telefon

Otroški telefon je eno najpomembnejših delovanj na področju spolne zlorabe otrok v Sloveniji. Kronološko, kot tudi po vsebini delovanja, predstavlja za Slovenijo enega od pionirskih korakov na tem področju. Deluje od leta 1990 in »je specializiran program, namenjen odkrivanju in specifični pomoči predvsem spolno zlorabljenim in zanemarjenim otrokom« (Čonč 1997: 211). Prvih pet let je deloval v okviru ljubljanskih centrov za socialno delo, potem pa kot del programa Združenja za preprečevanje zlorabe otrok in pomoč družini, ustanovljenega leta 1994. Otroški telefon je pomenil pomemben premik pri obravnavanju zlorabe in zanemarjanja otrok v Sloveniji, in sicer zaradi naslednjega (Čonč 1997: 212):

- bil je prva specializirana služba v Sloveniji, namenjena izključno obravnavanju zlorab in zanemarjanju otrok;
- ponuja povsem specifičen pristop k obravnavanju in odkrivanju zlorabljenih otrok;
- nastala je nova oblika medinstitucionalnega in večdisciplinarnega sodelovanja ob obravnavi zlorabljenih otrok;
- služba je navezala stike s tujimi (nevladnimi) organizacijami;
- delovanje je v veliki meri prispevalo k opozarjanju in ozaveščanju javnosti o tej tematiki.

2.2.2 CAP – Program za preventivo zlorabe otrok

CAP je program Mednarodnega centra za preprečevanje nasilja iz New Jerseyja v ZDA. Od leta 1998 se izvaja tudi v Sloveniji. Nosilec projekta CAP v Sloveniji je bil v preteklih letih Center za preventivne dejavnosti, s prenosom projekta v letu 2004 pa je izvajalec projekta društvo Ključ – Center za boj proti trgovini z ljudmi.

CAP je program za preventivo zlorabe otrok in ga uvrščamo med programe primarne preventive. Poleg delavnic za otroke vključuje tudi predstavitve za zaposlene v šoli in za

² Več o načinih, kako otroke zaščititi: <http://www.zavod-emma.si/>; Zaščita otrok.

starše. Cilj programa je otrokom predstaviti na način, ki je prilagojen njihovi starosti, kako lahko prepoznajo potencialno nevarne situacije in kako se lahko nanje ustrezno odzovejo. Program poudarja samozavestno vedenje otrok, pomen pomoči vrstnikov, komunikacijske spretnosti in spretnosti poročanja kot preventivne strategije.

V šolah ponovno prihajajo v ospredje vzgojna načela, kot so oblikovanje optimalnega življenjskega učnega in vzgojnega okolja v fizičnem in psihološkem, socialnem in duhovnem smislu, vključevanje in strpnost, sodelovanje, skupno reševanje težav, dogovarjanje, zavzetost za vsakega posameznika, iskanje odličnosti posameznikov in odnosov, zaupanje in zagotavljanje varnosti. Iz teh načel izhaja tudi projekt CAP.

CAP predstavlja trosmerni pristop k preventivi zlorabe otrok. Kot je značilno za primarne preventivne programe, tudi CAP neselektivno zajame velik vzorec otrok. Tovrstni preventivni programi so v tujini že uveljavljena oblika primarne preventivne dejavnosti v zvezi s problematiko zlorabe otrok. Razvili so se na podlagi spoznanj dela z žrtvami, ki govorijo o travmatičnih posledicah zlorabe. Potrdili so se kot ena najustreznejših preventivnih metod za delo z otroki.

Vsebina izobraževanja, ki jih društvo Ključ izvaja prek projekta CAP, zajema:

- predstavitev problematike zlorabe otrok;
- smernice za pogovor z otrokom v stiski in odziv na otrokovo razkritje zlorabe;
- vprašanje prijave zlorabe, nasilja;
- predstavitev pristojnih služb, ki obravnavajo primere zlorabe otrok, in zakonodajnih okvirov, ki urejajo njihove postopke;
- predstavitev programa CAP in usposabljanje za praktično izvedbo posameznih delavnic v osnovnih šolah. (http://društvo-kljuc.si/cap.php;društvo-kljuc.si/files/CAP_vabilo_za_izobrazevanje.doc)

2.3 Primer medinstitucionalnega sodelovanja v Sloveniji: projekt SAFE.SI

Zloraba otrok in mladostnikov kot oblika virtualnega kriminala je novejša pojavna oblika tovrstne zlorabe in je v zadnjih letih zelo razširjena. Otroci, ki uporabljajo internet, lahko postanejo žrtve spolnega nasilja. Tako nasilje se kaže v različnih oblikah, od nagovarjanja k spolnosti do prejemanja neprostovoljnega seksualno obarvanega gradiva.

Z namenom preprečevanja omenjenega kriminala se je v Sloveniji oblikovala točka ozaveščanja o varni rabi interneta za otroke in mladostnike. Projekt izvajata Fakulteta za druž-

bene vede Univerze v Ljubljani in ARNES, financirata pa ga Generalni direktorat za informacijsko družbo pri Evropski komisiji ter Direktorat za informacijsko družbo pri Ministrstvu za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo. Namenjen je otrokom, mladostnikom, staršem in učiteljem, tistim, ki nove informacijske in komunikacijske tehnologije že redno uporabljajo, in tudi tistim, ki jih bodo šele začeli uporabljati.

Izvajalci projekta se zavedajo, da je »za učinkovito koriščenje možnosti, ki jih ponujajo internet in ostale nove tehnologije, potrebno prepoznavanje potencialno škodljivih vsebin ter poznavanje možnih ukrepov, kadar se s takšnimi vsebinami soočamo« (<http://www.safe.si/index.php?fl=0&p1=712&id=712>).

Projekt je primer medinstitucionalnega sodelovanja različnih institucij, ki so zainteresirane za zagotavljanje varnosti na internetu oziroma želijo sodelovati pri njeni promociji. Poseben poudarek je namenjen predvsem zagotavljanju varne rabe interneta za otroke in mladostnike, prav tako pa je cilj tudi zvišati stopnjo ozaveščenosti v ciljnih skupinah staršev in učiteljev. Dolgoročni cilj je, da bi v »svetu projekta« s svojim znanjem in izkušnjami s tega področja delovali tako ponudniki internetnih storitev, relevantne državne institucije ter organizacije za zaščito pravic otrok in potrošnikov kakor tudi mediji. Članstvo v svetu bo tako lahko tudi v prihodnje odprto za institucije, ki jih tovrstno sodelovanje zanima. Za ilustracijo naj navedemo institucije, ki zaenkrat sodelujejo pri projektu, saj predstavljajo učinkovito sinergijo različnih organizacij, ki vsaka na svoj način, z znanjem s svojega strokovnega področja, pripomore k oblikovanju strategij za preprečevanje tovrstne zlorabe otrok in mladostnikov:

NVO Mladi in računalniška kreativnost, Sekcija ponudnikov Internet storitev Slovenije, Ministrstvo za šolstvo in šport, Zveza za tehnično kulturo Slovenije, Univerza v Mariboru – Fakulteta za elektrotehniko, računalništvo in informatiko, Najdi.si, MISSS, Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo, Agencija za pošto in elektronske komunikacije RS, Urad varuha človekovih pravic RS, Microsoft, d. o. o., Kanal Mladih, Zveza potrošnikov Slovenije, OŠ Trnovo, UPC Telemach, Urad informacijske pooblaščenke, RTV Slovenija, Multimedijski center, neodvisni ekspert, UNICEF, Policija, Vrhovno državno tožilstvo RS in Mirovni inštitut.

Spletna točka Safe.si omogoča uporabnikom, da se seznanijo z oblikami spolnega nasilja, strategijami storilcev in strategijami za preprečitev takega nasilja. Spolno nasilje v virtualnem svetu ne pomeni nujno tudi osebnega stika z otrokom – do tega lahko pride kasneje –, ampak za spolno nasilje štejemo tudi pošiljanje reklamnih sporočil ponudnikov erotičnih vsebin po elektronski pošti, nagovarjanje h kibernetickemu seksu v spletnih klepetalnicah, puščanje opolzkih sporočil na oseb-

nih predstavitvenih straneh in podobno. Projekt zato svetuje staršem, skrbnikom in učiteljem, s katerimi strateškimi ukrepi lahko otroke pred tem zaščitijo. Med take nasvete sodijo:

- naučimo se uporabljati računalnik in internet, saj lahko le tako globlje spoznamo virtualni svet svojega otroka;
- otroci naj nam razložijo, kako delujejo spletne klepetalnice, in naj nam pokažejo, katere izmed njih obiskujejo;
- pogosto skupaj z otrokom klepetajmo na internetu, prav tako kot skupaj z njim glejmo televizijo;
- poskrbimo za to, da otroci shranijo neposredne povezave do svojih klepetalnic v meni »Priljubljene« in da imajo nastavljeno avtomatsko prijavljanje ob vpisu. Tako bomo zmanjšali nevarnost, da bi otrok po pomoti pristal na neprimernih spletnih straneh;
- pri spletnem klepetanju skupaj z otrokom se enkrat izdajamo za otroka. Tako bomo jasno in zelo enostavno otroku prikazali, da se lahko pri klepetu na internetu tudi odrasli predstavljajo kot otroci;
- skupaj z otrokom preizkusimo, kako se lahko ubranimo spolnega nadlegovanja;
- ne prepovedujmo klepetanja na internetu. S tem bomo namreč dosegli le to, da bodo otroci klepetali na skrivaj – v internetnih barjih, pri prijateljih ali v odsotnosti staršev oziroma skrbnikov;
- bodimo vzor svojim otrokom za to, da osebni podatki ne sodijo na internet. Poskrbimo, da na spletnih straneh šole ali društev ni osebnih podatkov o otroku. Nekateri storilci se na spletu pozanimajo o otrokovih interesih in ga tako lažje nagovorijo;
- veliko otrok išče novodobne dopisovalce z elektronskimi naslovi. Za otroka ustvarimo elektronski naslov, ki ne izdaja njegovega pravega imena, starosti ali drugih osebnih podatkov;
- skupaj z otrokom se dogovorimo o omejenem preživljanju prostega časa na internetu;
- jasna in stroga pravila pri uporabi interneta so pedagoško veliko bolj smiselna kot fleksibilnost. Otroci se morajo tako zavedati posledic, ki jih lahko prinašajo kršitve: na primer za določen čas prepovedana uporaba interneta;
- internetni priključek naj ne bo nikoli v otroški sobi. Poskrbimo za to, da otrok ne bo brez vedenja staršev oziroma skrbnikov uporabljal interneta;
- računalnik s priključkom na internet postavimo v eno izmed središčnih sob stanovanja, tako da lahko mimogrede ugotovimo, kaj otrok dela na računalniku;
- odsvetujemo uporabo spletnih kamer, če zanje nimamo dobrega razloga;
- zanimajmo se, kaj počne otrok na internetu, v katerih klepetalnicah sodeluje in od katerih oseb prejema elektronska sporočila;
- pri približno 12 letih je normalno, da otroku pustimo nekaj več svobode in samonadzora pri uporabi interneta;

• s prijatelji se pogovarjamo tudi o varni rabi interneta. Pri pogovoru z otrokom se pozanimajmo tudi o dejavnostih, ki jih počne na internetu;

• bodimo pozorni, če opazimo, da otrok nenehno postopa okoli računalnika v trenutku, ko zapustimo sobo, prejema darila in klice od neznanih ljudi, dolgo časa (predvsem zvečer) preživi na internetu ali se brez posebnega razloga obnaša drugače, skrivnostno (se odmika od družinskega življenja in se nenadoma ne želi pogovarjati o svojih internetnih dejavnostih). Vse te stvari imajo lahko mnogo razlogov, vendar pa ne moremo in ne smemo izključiti tudi spolnega nadlegovanja otroka na internetu.

Prav tako obstajajo strategije, ki otrokom svetujejo, kako lahko sami preprečijo spolno nasilje na spletu in kaj lahko naredijo, da ne bi sami postali žrtve tega nasilja. Med take strategije sodijo naslednji nasveti:

- svojih osebnih informacij (imena, naslova, telefonske številke, naslova e-pošte) naj nikoli ne posredujejo po internetu. Če nadlegovalci ne bodo imeli dostopa do teh informacij, jih tudi ne bodo mogli zlorabiti;
- naj ne verjamejo vsemu, kar preberejo. Ni nujno, da vsi ljudje na internetu govorijo resnico, zato naj ne nasedajo prevaram in lažem;
- uporabljajo naj spletni bonton. V virtualnem svetu naj veljajo enaka pravila kot v realnem svetu. Če je nekdo na internetu do otrok nesramen, naj ga ti preprosto ignorirajo in mu ne odgovarjajo. Prej ali slej bo odnehal;
- naj ne pošiljajo sporočil, kadar so slabe volje. Počakajmo naj, da se umirijo, in nato v miru razmislijo, kako pravilno odreagirati. Jezna sporočila bodo kasneje lahko obžalovali, napake pa ne bodo mogli popraviti, saj se sporočil po navadi ne da brisati;
- nikoli naj ne odpirajo sporočil, ki jim jih pošiljajo neznanci. Zbrišejo naj sporočila, ki jim jih pošiljajo neznanci, ali pa naj se posvetujejo z odraslo osebo, ki ji zaupajo;
- če se jim nekaj ne zdi v redu, potem zagotovo ni v redu. Zaupajo naj svojim občutkom. Vsebine, ki jim povzročajo strah ali nelagodje, naj vedno pokažejo staršem ali drugim odraslim;
- naj ne odgovarjajo na sporočila spletnih nadlegovalcev. Odgovor je namreč natančno tisto, kar nadlegovalci hočejo. Če pa bodo ti videli, da odgovora ni, bodo prej ali slej odnehal;
- naj se zaščitijo in se nikoli ne srečujejo z ljudmi, ki jih spoznajo on-line;
- če jih kdo nadleguje, naj se zaupajo staršem. (<http://www.safe.si>)

O tipičnih lastnostih otrok, ki postanejo žrtve spolnega nadlegovanja na internetu, je težko govoriti. Pogosto se to zgodi tudi otrokom, katerih starši so prepričani, da je njihov

otrok dovolj samozavesten in samostojen, da zagotovo ne more nasesti takim prevaram. Takim otrokom pogosto primanjkuje zdravega nezaupanja in skepticizma, precenjujejo svojo moč. Zato so strategije, tako tiste, ki zadevajo otroke, kot tiste, ki otroke nadzorujejo, pomembne za vse uporabnike spleta.

3 Razprava in zaključek

Spolna zloraba otrok je problem, s katerim se soočajo vse družbe, nekatere manj, druge bolj uspešno. Zoper tovrstno nasilje se države bojujejo z različnimi mehanizmi. Poleg državnih institucij se s spolnimi zlorabami otrok ukvarjajo tudi nevladne organizacije, katerih delovanje na tem področju se je okrepilo v zadnjih dveh desetletjih.

Programi NVO so si podobni v tem, da so pri vseh obravnavanih NVO usmerjeni na otroke, (potencialne) žrtve spolne zlorabe, otrokove bližnje (starše oziroma skrbnike, sorodnike, prijatelje, šolske delavce itn.) ter na širšo javnost. Pri tem se razlikujejo v tem, da so nekateri programi bolj usmerjeni na strokovno javnost in njeno izobraževanje, drugi pa k širši javnosti ter njenemu informiranju in ozaveščanju. Združenje proti spolnemu zlorabljanju se v največji meri osredotoča na izvajanje seminarjev, ki potekajo štirikrat letno. Katja Bašič iz združenja pojasni, da je njihov namen ravno na teh seminarjih informirati strokovnjake in tiste, ki se seminarjev udeležijo, da potem oni informirajo oziroma ozaveščajo druge. Tudi na vseh obravnavanih NVO izvajajo redno izobraževanje in usposabljanje prostovoljcev, Društvo za nenasilno komunikacijo pa izstopa v tem, da organizira delavnice, namenjene otrokom ter mladostnikom na osnovnih in srednjih šolah. Vsem NVO je torej skupno, da se osredotočajo na otroke, starše in strokovnjake, le da nekatere ozaveščajo neposredno, druge pa posredno. Na večini izmed obravnavanih nevladnih organizacij so na voljo tudi klici na telefonske linije, ki otrokom ali drugim, ki želijo pomoč ali informacije v zvezi s spolno zlorabo, nudijo podporo.

Zanimalo nas je, ali obravnavane slovenske NVO sodelujejo med seboj in z državnimi organizacijami, in če sodelujejo, na kakšen način poteka to sodelovanje, kakšna je koordinacija njihovega delovanja, ali sodelujejo učinkovito ali ne oziroma kako organizacije same ocenjujejo svoj položaj. Nekatere NVO so nam odgovorile, da je ta usklajenost zadovoljiva, druge pa tega zadovoljstva niso izrazile.

V Društvu za nenasilno komunikacijo praviloma sodelujejo na področju nasilja tudi z drugimi NVO, tudi z nekaterimi obravnavanimi v tej nalogi. Pri nobenem konkretnem primeru niso sodelovali z Zvezo prijateljev mladine Slovenije,

z njimi pa so sodelovali pri njihovi iniciativi za spodbujanje prepovedi telesnega kaznovanja otrok in tudi pri nekaterih drugih pobudah. Sodelovali so tudi z Žensko svetovalnico, društvom Ključ in s Centrom za pomoč žrtvam kaznivih dejanj. Delovanje koordinirajo na različne načine:

Pri posameznih primerih se slišimo po telefonu, si izmenjamo potrebne informacije, sodelujemo tudi pri načrtovanju dela in v nekaterih primerih, ko smo skupaj povabljeni na timski sestanek. V večini primerov pa sodelovanja z drugimi NVO ni, ker smo po navadi (vsaj trenutno) edina NVO, v katero se je vključil/-a uporabnik/-ica. Koordinacija ni dogovorjena in je boljša in hitrejša v primerih, ko NVO bolj intenzivno sodelujeta, kot pa v primerih, ko tega sodelovanja ni. Za večino primerov ocenjujem, da je stopnja usklajenega sodelovanja dovolj visoka ali pa da jo v pogovorih lahko uskladimo. V nekaterih primerih pa delujemo neusklajeno, tudi iz različnih izhodišč in z nasprotnimi cilji. Bolj usklajeno sodelovanje skušamo doseči z neformalno koordinacijo, v katero smo vključene štiri NVO: Društvo za nenasilno komunikacijo, Ženska svetovalnica, Društvo SOS-telefon in Ključ. Koordinacija pa deluje na načelni ravni in se ne loteva posameznih primerov. (Klavdija Ančič, svetovalka na Društvu za nenasilno komunikacijo)

V MISSS (Mladinsko informativno svetovalno središče Slovenije) smo po pogovoru z Ljubom Raičevičem dobili ravno nasprotno sliko o koordinaciji pri delovanju z drugimi NVO in pa tudi o samem delovanju njihove NVO: »Hočem vam povedati, da je resnično delo in pomoč mladim bolj ali manj farsa, v kateri sodelujemo tudi mi. Resno delo zahteva kaj več kot pa le ideje, kako in kaj naj bi delali. Mi se lahko ukvarjamo le z majhnim delom problemov.« Ugotavljajo, da pravzaprav ni nobene koordinacije:

Sodelovanje poteka z naše strani tako, da uporabnikom in uporabnicam damo naslov, kadar potrebujejo pomoč omenjenih društev. Vsaka od omenjenih organizacij ima lasten način dela in svojo metodologijo ter svoje načine reševanja problemov. To je seveda dobro in zadovoljujoče, saj lahko tako dobijo uporabniki in uporabnice različne oblike pomoči.

Menijo tudi, da delovanje ni usklajeno. Ni iskanja skupnih odgovorov na pomembna vprašanja niti kreiranja strategije uspešnega ravnanja in pomoči tistim, ki jo potrebujejo. Prav tako ni izmenjave dobrih praks in različnih teoretičnih pristopov. Raičevič dodaja:

Nedvomno je škoda, da ljudje z bogatimi izkušnjami in znanjem na področju družboslovja delujejo vsak zase. Ampak kaj hočemo: že zgodaj v otroštvu smo se naučili obdelovati vsak svoj vrtiček, financerji »oblast«, odgovorni za tovrstne zadeve, ki bi lahko edini povezovali in določali sodelovanje različnih organizacij, pa za tovrstno početje nimajo kaj dosti posluha.

Katja Bašič iz Združenja proti spolnemu zlorabljanju navaja, da sta medsebojno sodelovanje in timsko delo nujno potrebna pri raziskovanju konkretnih primerov spolnih zlorab:

Ko se soočamo s konkretnimi primeri, je nujno povezovanje s tistimi NVO, na katere so se uporabniki obrnili, še preden so prišli k nam. Najboljša možnost je torej timsko delo, ki lahko poteka na različnih ravneh. Lahko se sestanejo nevladne organizacije, da izkristalizirajo problem in ga potem posredujejo naprej, ali pa v okviru centrov za socialno delo predlagamo, naj se k sodelovanju povabijo tudi določene nevladne organizacije, s katerimi je imel uporabnik stik. Velikokrat se zgodi, da se uporabniki, potem ko ne obiskujejo več nevladne organizacije, obrnejo na nas in začnejo govoriti o tem problemu, čeprav je bila v bistvu zaskrbljenost v zvezi s spolno zlorabo prisotna že prej, ko so obiskali druge nevladne organizacije, vendar so tam izpostavili kak drug, prav tako prisoten problem.

Združenje proti spolnemu zlorabljanju se pri tem obrača na NVO, ki so že predhodno imele stik z žrtvijo. Ta koordinacija je uspešna in se ne izvaja le v primerih, če uporabnik s prejšnjo NVO ni bil zadovoljen ali pa če tista NVO ni zaznala niti najmanjšega suma, da je bil uporabnik spolno zlorabljen. V drugih primerih se združenje poveže z NVO ter pri njej poizveduje in pridobiva potrebne informacije o spolni zlorabi uporabnika oziroma žrtve. Kadar druge NVO zaznajo pri uporabnikih problem spolne zlorabe, tudi same napotijo žrtev na Združenje proti spolnemu zlorabljanju.

Ugotoviti je mogoče, da gre pri sodelovanju med NVO za neko usklajenost pri globalnih strategijah. Ni pa še toliko sodelovanja pri posameznih primerih, torej pri operativnih strategijah, kar bi bilo z vidika učinkovitosti enako pomembno. Združenje proti spolnemu zlorabljanju uspešno sodeluje tudi na ravni posameznih primerov, vendar menimo, da je za to zaslužno predvsem združenje samo, ki je v večini primerov kar samo pobudnik povezovanja z drugimi NVO. Problematično je predvsem sodelovanje državnih institucij z nevladnimi, saj država pri nas ne računa toliko z NVO kot bi lahko, niti jim ne namenja dovolj finančnih sredstev za uresničitev zelenih ciljev. Čeprav se v zadnjih letih situacija izboljšuje in smo lahko v prihodnje še bolj optimistični, smo trenutno na stopnji, ko sinergijski učinek med državnimi in nevladnimi institucijami ter znotraj njih (še) ni optimalen.

Literatura

1. Bežovan, Gojko (1995). **Neprofitne organizacije i kombinirani model sicijalne politike**. Revija za socialno politiko 2(3), 195–214. Zagreb.
2. Čonč, Marijan (1997). **Vloga nevladnih organizacij pri preprečevanju zlorabe otrok**. Kornhauser, Pavle; Satler, Anka J.

- (ur.): Trpinčen otrok: kako prepoznavati in preprečevati fizično in duševno trpinčenje otrok: razširjeni zbornik. Ciklus seminarjev Namesto koga roža cveti; 1995; Ljubljana, Meridiana.
3. Kolarič, Zinka; Črnak - Meglič, Andreja; Vojnovič, Maja (2002). **Zasebne neprofitno-volonterske organizacije v mednarodni perspektivi**. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
  4. Levičar, Robert (ur.) (1999). **Vodnik po nevladnih organizacijah v Sloveniji**. Ljubljana, ADI – Agencija za razvojne iniciative.
  5. May-Chahal, Corinne (ur.); Herczog, Mária (ur.) (2003). **Child sexual abuse in Europe**. Strasbourg, Council of Europe Publishing.
  6. Nikčević, Marija; Kumer, Mojca (2004). **Način obravnave žrtev in storilcev spolnih zlorab v Avstriji (Vorarlberg) in Sloveniji (Ljubljana)**. Diplomsko naloga. Ljubljana, Fakulteta za socialno delo.
  7. Ovsenik, Marija; Ambrož, Milan (1999). **Neprofitni avtopoietični sistemi**. Inštitut za samorazvoj, Škofja Loka.
  8. Zagorac, Dean (2002). **Mednarodne nevladne organizacije in nastanek norm človekovih pravic**. Dokumenti človekovih pravic z uvodnimi pojasnili. Ljubljana: Društvo Amnesty International Slovenije: Mirovni inštitut, 89–111.
  9. Žvab, Alenka (1997). Združenje proti spolnemu zlorabljanju. Kornhauser, Pavle; Satler, Anka J. (ur.): **Trpinčen otrok: kako prepoznavati in preprečevati fizično in duševno trpinčenje otrok: razširjeni zbornik**. Ciklus seminarjev Namesto koga roža cveti; 1995; Ljubljana, Meridiana.

Internetni viri:

1. Združenje proti spolnemu zlorabljanju. Dostopno na: <http://www.spolnonasilje.over.net/>.
2. <http://www.prostovoljstvo.org/organization.php?id=104&strback=YWJjPVVo>.
3. <http://www.drustvo-sos.si/>.
4. <http://www.zavod-emma.si/>.
5. <http://drustvo-kljuc.si/cap.php>.
6. drustvo-kljuc.si/files/CAP_vabilo_za_izobrazevanje.doc.
7. <http://www.safe.si/index.php?fl=0&p1=712&id=712>.
8. <http://www.safe.si>.

Drugi viri:

1. Aničič, Klavdija, svetovalka na Društvu za nenasilno komunikacijo. Pogovor po e-pošti, 3. 1. 2007 in 15. 1. 2007.
2. Bašič, Katja, Združenje proti spolnemu zlorabljanju. Intervju, 11. 12. 2007.
3. Horvat, Dalila, Društvo SOS-telefon. Pogovor po e-pošti, 16. 1. 2007.
4. Nussdorfer, Vlasta, tožilka, društvo Beli obroč. Pogovor po e-pošti, 24. 9. 2007.
5. Raičević, Ljubo, MISSS. Pogovor po e-pošti 11. 1. 2007 in 16. 1. 2007.